

Aki-Mauri Huhtinen

Soturin elämismaailma

Johdanto

Perehdyn tässä esityksessä kolmeen teemaan, joiden avulla pyrin valottamaan sotilaan tai soturin elämänmuutosta ja tuon muutoksen ehtoja. Ensimmäinen ja lyhyesti esiteltävä on elämismaailman käsite. Toisena on kysymys manipulaatiosta vahvana osana sodan todellisuutta, sillä onhan harhautus ja harhaanjohtaminen keskeinen osa klassista sotataittoa. Kolmantena pyrin kuvaamaan sotilaan olemisen ehtojen muutosta.

Pelkistäen voidaan todeta, että olemme siirtyneet soturikulttuurista, sotilaskulttuurin kautta asiantuntijakulttuuriin myös sotilaan ammatin osalta. Sotataidosta on tullut teknologiaa ja sotilaista tuon teknologian käyttäjiä. On selvää, että tällä muutoksella on vaikutuksensa väkivallan muotoihin sodan olemuksen osalta. Onko väkivalta lisääntynyt tai raaistunut ei ole fenomenologisessa mielessä niinkään relevantti kysymys kuin kuinka länsimaisen maailmankuvan muutos muuttaa väkivallan ja sodankäynnin luonnetta. Pyrin kuvaamaan juuri laadullista muutosta liittyen sotilaana olemisen ehtoihin ja niitä tekijöitä, joiden kautta sotilaan elämismaailma muodostuu.

Elämismaailma ja olemismaailma

Jan Patocka (1907-1977) on yksi tsekkiläisen filosofian keskeisistä nimistä. Patocka tutustui vuonna 1929 Sorbonnessa Edmund Husserlin ajatteluun Husserlin esitelmien kautta. Myöhemmin Ludwig Landgrebe oli se henkilö, jonka kautta Patocka tutustui Husserliin henkilökohtaisesti.

Patockan mukaan Hitlerin valtaannousu antoi monille fenomenologeille ajatuksen ”elämismaailman” (Lebenswelt) ja ”luonnollisen maailman” (natürliche Welt) erosta. Patockan innostus Husserlin ajatteluun johti vuonna 1934 ”Prahan filosofisen piirin” syntymiseen, jonka sihteerinä Patocka toimi ja joka avusti mm. Husserlin tekstien toimittamisessa julkaisukuntoon. Hitlerin valtaannousu ja Euroopan tapahtumat keskittivät piiriin kuuluneiden ajattelun kysymykseen humanismin olemuksesta.

Tammikuussa 1936 Husserl lähetti ensimmäisen osan ”Krisis” - teoksestaan Prahan piirin filosofeille luettavaksi. Husserlin työstämä ”elämismaailman” käsite nousi keskeiseksi puheenaiheeksi ja useiden fenomenologiain ajattelun lähtökohdaksi.

Keskeinen filosofinen ongelma tai haaste muodostui myös Patockalle ”luonnollisen maailman” ja ”elämismaailman” välille. ”Lebenswelt” - käsitteen sijasta Patocka rakentaa omaa analyysiä puhumalla ”luonnollisen” ja ”naivin” maailman - käsitteillä. Juuri tämä kysymyksenasettelu elämismaailmasta, sen horisontista, nousi vuonna 1936 Patockan väitöskirjan aiheeksi ”Luonnollinen maailma filosofisena ongelmana” ”Die natürliche Welt als philosophisches Problem”.

Patockalla objektivoinnin kritiikki sekä elämismaailman tarkastelu perustui historialliseen tarkasteluun, jossa fenomenologinen reflektio perustui vertailuun ”transsendentaalisen egon” ja saksalaisen idealismin kanssa. Patockan mukaan saksalaisen idealismin transsendentaalinen metodi on looginen ja evolutiivinen suhteessa fenomenologiseen reflektioon. Maailma ei siis aseta sulkeisia, epookkeja, vaan historiallinen kehitys johtaa ”maailmalogiikkana” (Welt-Logik) horisonttiin, jota voimme kutsua elämismaailmaksi. ”Minä” ei aseta maailmaa, vaan maailma ”maailmallistuu” minässä. Esimerkiksi läheisyys ja kaukaisuus nimenomaan muotoilevat elämismaailmassa sen, jonka voimme ymmärtää ”luonnollisena maailmana”. Merleau-Ponty on myöhemmin omassa analyysissään juuri keskittynyt tähän horisontin ongelmaan. (Patocka, 17)

Toisinkuin Husserl, jolle transsendentaalinen ego muodostui absoluuttiseksi olemiseksi, Patocka näkee transsendentaalisen reflektion tai fenomenologisella termistöllä puhuttuna ”intentionaalisuuden” vain hetkenä ajassa, jossa tietoisuus kirkastuu tajuamaan tai ymmärtämään palan

elämismaailmasta. Herakleitosta seuraten Patockan mukaan maailma ei ole olevainen kuten olevaiset ovat maailmassa. Näin transsendentaalinen ego tai subjekti ei voi olla olevainen, vaan transendoi olevaa. Kyky intentionon on muistutus mahdollisuudesta vapauteen, jonka unohtamme maailmaan heitettyinä. Patockalle transsendentaalinen ego tai subjekti on perustaltaan intersubjektiivisuutta, vaikkakin yksilöllistä ja ainutkertaista. Transsendentaalista egoa tai subjektiä ei siis tule käsittää olemisena (Sein), vaan tulemisena (Werden). (Patocka, 18-19)

Patockan mukaan ”luonnollinen maailma” (ihmisen matemaattiseksi luonnontieteelliseksi muovaama maailma) perustuu ”huoleen” (Sorge) ja ajallisuuteen (Zeitlichkeit) eikä niinkään egon sisäiseen aikatietyyteen. Tämä aiheuttaa asioiden käytännöllisen käänteen egosta yhteisöllisyyteen ja yhdessäoloon, jossa elämismaailma tarjoaa horisontin ymmärrykselle.

Patocka lainaa Heideggerin ajatusta ”ihmisestä maailmaan heitettyinä” toteamalla, että ihminen ei ole vain maailmaan heitetty vaan myös samalla tunnistamassa (anerkannt) maailmaa. Heitettyinä olemiseen kuuluu alkuperäisesti toisten kautta tunnistamisen lämpö (Die Wärme der Anerkennung), joka tekee maailmasta ”kotoisan”. Samalla toisten ja maailman tunnistaminen johtaa ”ahdistukseen” (Angst). (Patocka, 19)

Patockan mukaan me siis elämme kahdenlaisessa maailmassa. Kaiken taustalla Husserlin hengessä on elämismaailma ja sen inhimillinen luomus on luonnollinen maailma luonnontieteellisesti ja matemaattisesti konstituoituna. Patocka aloittaa väitöskirjansa toteamalla Hegelin sanoin, että maailma on usein meille tunnistettu mutta ei ymmärretty. (Patocka, 23) Tämä tieteenfilosofinen klassinen jako tiedon kolmeen intressiin (tekninen, hermeneuttinen ja emansipatorinen) on myös fenomenologisen liikkeen ja ajattelun mukaan syy länsimaiseen henkiseen kriisiin, josta Patockalle ensimmäinen maailmansota ja orastava toinen maailmansota 1930-luvun Hitlerin valtaannousun myötä olivat tyypiesimerkkejä.

Naiivi maailma on Patockalle ensikädessä kokemus yhdessäolosta (sensus communis), kun taas teoreettinen ja luonnontieteellinen maailmamme on rekonstruktio (Patocka, 32).

Eero Tarasti on tuoreessa kirjassaan kehitellyt eksistentiaalisemiottiikkaa Heideggerin ”Dasein” -käsitteen avulla. Ihmisen olemiselle kokonaan uusia

merkityksiä löytyy vain sen mukaan, miten merkit ovat liikkeessä elämismaailmassamme – ei siis vain ”täälläolemisen” sisällä vaan transsendenttina. Tarastin mukaan (Tarasti, 22) eksistentiaalisemiottiikassa pureudutaan siihen tapaan, jolla subjekti kokee maailmansa astuessaan ulos ”daseinistaan” ja peilata astumista transsendenssiinsa luoden näin merkityksiä elämismaailmassaan. Ensimmäisessä aktissa ulosastuminen aiheuttaa ”sartrelaisen” negaation ja tyhjyyden tuntemuksen. Kun subjekti palaa takaisin ”täälläoloonsa”, on ”Dasein” jo muuttunut elämismaailman muuttuessa ja näyttäytyy uudessa semioottisessa valossa transsendentaalisen aktin jälkeen. Akti ei siis pysähdy ahdistukseen, vaan jatkaa matkaansa koko ajan transsendoiden ja näin täyttäen elämismaailmansa yhä uusilla merkityksillä. Dasein tai ”täälläolo” voi Tarastin mukaan lähettää merkkejä toiselle ”täälläololle” jolloin – mikäli ne seuraavat toisiaan ajallisesti – nämä merkit voivat jäädä ikään kuin leijumaan transsendenssiin ja hajota. Kun ne löydetään tai vedetään myöhemmin uudelleen ”täälläolon” piiriin, niiden merkitysajat ja merkityt, nämä merkin ”puolikkaat” voivat kytkeytyä toisiinsa uusilla tavoilla (Tarasti, 24).

Tarastin mukaan väärinymmärtämisessä on vieraan ymmärtämisen mahdollisuus. Tarastin mukaan maailman tekstualisoiminen auttaa meitä ymmärtämään itseämme mutta todellinen tie toisten ymmärtämiseen kulkee de-tekstualisoimisen kautta (Tarasti, 30). Kuten Husserl on todennut, puhe ei lähde subjektista, vaan yhteisestä elämismaailmasta, joka mahdollistaa puheen subjekteille. Ilmaisua ei siis voi ymmärtää, jos ei ymmärrä merkitystä.

Maailmassa olemisen on myös yhdessäoloa, jossa kommunikaation muotona rakkauden ja onnen lisäksi voi olla väkivalta ja kärsimys. Kuitenkin aika harva fenomenologi on käsitellyt omassa ajattelussaan kyseisiä teemoja. Sotataidolle nuo käsitteet ovat kuitenkin keskeisiä. Ilman vallan ja väkivallan käsitteitä meidän on vaikea mieltää tai jakaa kokemuksia sodan olemuksesta. Sodassa puhtaan väkivallan lisäksi on aina myös kysymys vihollisen tai vastustajan huijaamisesta. Vanhan sotataidon klassikon Sun Tzun mukaan paras voitto on sellainen, jossa vastustaja saadaan antautumaan ilman taisteluja. Nykyaikainen teknologia on yhä enemmän tarjonnut länsimaisille sotilasorganisaatioille mahdollisuuden kehittää fyysistä voimankäyttöä väkivaltaa kohti henkisen ja psykologisen väkivallan muotoja. Puhutaan informaatio- ja psykosodankäynnistä, psykologisesta sodankäynnistä ja mediasodankäynnistä. Niissä keskeinen tekijä on manipulaatio.

Manipulaation fenomenologia

Venäläinen tutkija ja sotataidon teoreetikko E. L. Dosenko on analysoinut manipulaatiota fenomenologisena ilmiönä. Manipulaation merkitys sotataidolle on keskeinen.

Dotsenkon mukaan hänen täytyi hylätä luonnontieteellinen tutkimuslogiikka, koska tutkittava todellisuus, siis ihminen manipulaatiossa, ei noudata sitä. Dotsenkon mukaan hänen tutkimuksensa aihe on tietoinen subjekti, jolla on psyyke, ja joka on siis elävä olio. Vaihtoehdoksi on Dotsenkon mukaan valittava vastakkainen ajattelutapa: alusta lähtien ihminen ja maailma oletetaan yhtenäiseksi. Edellisen tiedostavuus ilmenee pyrkimyksessä tulkita itseään, muuttaa potentiaali aktuaaliseksi, siis aktualisoida itsensä maailmassa. Ihmisen sekä itsensä että maailman tulkitsemisen - semanttisen kahdentumisen - väline on kieli. Purkamisen keinoja ovat ymmärtäminen, olennaisen (sen, mikä on piilossa, mutta joka muodostaa maailman ja itse ihmisen ytimen) jakaminen osiin ja saadun materiaalin uudelleen järjestely. Nämä yhdessä muodostavat metodin: tulkinnan. Tässä merkityksessä tulkinta on ihmisen ja maailman kehityksen keino. Kaikkein täydellisimmin tulkinta on kehitelty metodiksi hermeneutiikassa. Näin ollen hermeneutiikan avulla on mahdollista löytää ratkaisu metodologisiin ongelmiin. Tärkeintä on kuitenkin se, että taistelu tutkijan subjektiivisuuden puolesta loppuu, kun hänet yritetään muuttaa mittauslaitteeksi. Päinvastoin, metodi sallii käyttää mahdollisimman hyvin hyödyksi tutkijan ainutlaatuiset mahdollisuudet.

Dotsenkon mukaan manipulatiivisen vaikuttamisen (niin kuin yleensäkin psykologisen vaikuttamisen) suora kokeellinen todentaminen - luonnontieteellisessä apparaatissa - on tuskin mahdollista, koska on vaikea kuvitella, mikä objektiivinen instrumentti voi tallentaa sen, minkä pitäisi olla vain psyykkisen instrumentin tallennettavissa. Ja jos emme voi sanoutua irti subjektiivisuudestamme, niin on korrektia käsittää oma subjektiivisuus erityiseksi tutkimusvälineeksi.

Psykologinen tutkimus voi sisältää fenomenologista tutkimusta, hermeneuttista merkitysten tulkintaa, elämänkaaren ja tiettyjen historiallisten tapahtumien tutkimusta, mutta myös monia muita tutkimussuuntia, joissa käytetään laadullisia tietoja ja/tai puolikokeellisia menettelytapoja. Dotsenko toteaa, että hermeneutiikan on oltava tieteellisten vastausten etsinnän alkupuolella, koska sen houkutteleva puoli on sen ekologisuus. Se sisältää, ensinnäkin, huomaavaisen suhtautumisen kaikkiin tutkimuskohteisiin: mitään ei pidetä turhana, kaikki on tärkeää ja hyödyllistä; kannattaa ainakin osoittaa, missä kaikissa olosuhteissa asia toteutuu. Toiseksi, hermeneutiikassa tällainen tilanne käsitetään luonnolliseksi, että ei ole olemassa yhdenmukaisuutta, vaan monimuotoisuutta – ajatuksia, mielipiteitä, mielikuvia, tapahtumia... Kolmanneksi, hermeneutiikka osoittaa kärsivällisyyttä vastakohtien polarisaatiota ja näkökulmien ristiriitoja kohtaan, sekä pyrkii organisoimaan hedelmällistä keskustelua niiden välille.

Dotsenkon mukaan hermeneutiikan suora siirtäminen aktiiviseen ihmiseen vaatii lisäperusteluja. Aluksi on välttämätöntä osoittaa, että ihmisen toimintaa voi tarkastella kuin tekstiä. Kun se on tehty, on välttämätöntä pohtia vielä hermeneuttisesta tutkimuksesta saatujen tietojen luotettavuutta. Kyse on siitä, kuinka tarkkaan teksti ohjaa meitä siihen asiasisältöön, jota tekijä on tarkoittanut. Tämä tarkkuus riippuu kolmesta asiasta: ensinnäkin siitä, kuinka hyvin tekijä on onnistunut valitsemaan ilmaisukeinonsa, toiseksi, kielen sallimista mahdollisuuksista, ja kolmanneksi, lukijan kyvystä rekonstruoida tekijän tarkoitus. Niinpä teksti, jona toimii ihmisen käytös, täytyy tulkita vaiheittain: käytös tallennetaan (altistetaan ensimmäiselle redusoinnille) ja/tai kuvaillaan (tulkitaan, siis yksinkertaistetaan), sitten asiantuntijat arvioivat sen (taas kerran tulkitaan) ja lopuksi tutkimuksen tekijä tekee joitain johtopäätöksiä (uudestaan tulkitsee). Hermeneuttisessa tutkimuksessa menettelytavasta johtuva jatkuva sisällön muuntuminen pannaan ihmistutkimuksen subjektiivisuuden tiliin ja pyritään ottamaan huomioon nämä vääristymät ja ymmärtämään niitä tärkeänä tietolähteenä ihmisen käyttäytymisestä. Tätä ei tehdä vähentämällä ihmisten subjektiivisuutta, vaan tunnustamalla subjektiivisuus täysimääräiseksi tutkimuksen osatekijäksi. Lopuksi kerätään luettelo vaatimuksista, jotka voidaan esittää tekstile (stimuloivalle materiaalille), tulkitsijalle (kokijalle tai asiantuntijalle), mutta myös kielelle, jolla tekstin, siis käytöksen, tulokset täytyy voida esittää.

Analyysin mukaan manipuloija ja manipuloitava ovat se perusasetelma, joita ilman manipulaatiota ei ole olemassa. Vaikka näiden kahden käsitykset manipulaatiosta ovat erilaiset, manipulaation toteutumiseen riittää nämä kaksi näkökulmaa. Manipulaation tarkastelussa kuitenkin näkökulmien määrä on suurempi. Vuorovaikutusprosessiin sisältyvien manipuloijan ja manipuloitavan näkökulmiin lisätään joukko ulkopuolisia näkökantoja. Tällaisia Dotsenkon mukaan ovat mm. psykologi-tutkijan, psykoteknikon ja filosofi-moralistin näkökulmat.

Fenomenologinen analyysi alkaa seuraavista kysymyksistä: mitä manipulaatio on, milloin se syntyy, mihin tarkoituksiin sitä käytetään, missä tilanteissa se on hyödyllisintä, millaisia sen vaikutukset ovat, voiko manipulaatiota vastaan puolustautua ja kuinka puolustus voidaan toteuttaa? Manipulaatioon liittyy myös ilmiöitä, johon ovat kietoutuneet vaikuttamista käsittelevän psykologian haasteet: tiedon muokkaaminen, voimakeinojen käyttö, totuuden ja valheen sekä salaisen ja avoimen ongelma, vastuun siirtymisen dynamiikka ja mielenkiinnon kohteiden balanssin muutokset.

Dotsenkon mukaan kiinnostus puolustusmekanismeihin manipulaatiota vastaan siirtää meidät yksilöpsykologian alueelle, koska sen tarkempi huomio on psyyken sisäisessä dynamiikassa, joka liittyy päätöksentekoprosesseihin, yksilön sisäiseen viestintään, integraatioon ja dissosiaatioon. Manipulaation tutkiminen tästä näkökulmasta paljastaa rajanylitykset ulkoisen ja sisäisen aktiivisuuden välillä ja siten siirtää tutkimusaiheen yleisen psykologian piiriin.

Dotsenko aloittaa fenomenologisen analyysinsä toteamalla, että ihmisen psyyke ja maailma ovat sulautuneet ontologisesti yhteen: ne ovat alusta lähtien (jos alkua on) olleet liittyneinä toinen toisiinsa. Se osa maailmasta, jonka kanssa ihminen on tekemisissä, on merkittävässä määrin itse ihmisen toiminnan tuote. Ihminen tuottaa prosessissa kuvauksen maailmasta, sen semanttisen (merkki-, kielellisen, symbolisen) kahdentuman. Mutta koska kaikki kuvaus on aina valikoivaa, niin kuvauksen aihe pirstoutuu (purkautuu) tässä kahdennuksessa. Luotuaan tarpeellisen määrän itseään ja maailmaa, ihminen toimii uuden ymmärryksensä mukaan ja muodostaa yhden maailmanrakenteen johtavista muutosvoimista.

Dotsenkon mukaan manipulaatio-termin alkuperäinen metaforaton merkitys tarkoittaa monimutkaista toimintaa, joka suoritetaan käsin: vipujen hallintaa, lääkinnällistä toimintaa, laitteen käsittelyä ym. sellaista asiaa, jonka

suorittaminen vaatii taitoa ja perehtyneisyyttä. Manipulaatio-termi muuttui metaforaksi, kun sitä alettiin käyttää kuvaamaan silmäkääntötemppeja ja korttipelejä, joissa arvostetaan sekä taituruutta ja harhauttavia eleitä että piilotettuja ja salaisia toimintoja tai tarkoituksia, jotka luovat pettäviä mielikuvia ja illuusioita. Yhteys alkuperäiseen merkitykseen on erityisen selvä sanassa ”silmäkääntäjä-manipuloija”: ihminen, joka on erikoistunut silmäkääntötemppeihin, jotka sisältävät monimutkaisia mekaanisia tai sähköisiä laitteita, assistentteja yms. Kaikki heidän tempunsa ovat vain ”käsinäppäryyttä ilman mitään taikuutta”. Psykologisesti tärkeimmät efektit luodaan kiinnittämällä huomio (pois kääntäminen, siirtäminen, keskittäminen), käyttämällä psykologisia mekanismeja monipuolisesti hyväksi, stereotyyppisillä esiintymisillä ja havainnon illuusioilla. Kaikki nämä elementit ovat säilyneet myös yksilöiden välisessä manipulaatiossa.

”Metafora” johtaa siihen, että manipulaation kohteeksi ei enää mielletä esineitä vaan ihmisiä ja toimintaa ei enää suoriteta käsin vaan muilla keinoin. Tämän seurauksena manipulaatio on uudessa merkityksessään pyrkimystä ”saada käsiinsä”, ”käsitellä” toista, ”pyydystä”, ”saada koukkuunsa”, toisin sanoen yritystä muuttaa ihminen kuuliaiseksi välineeksi, marionetiksi.

Vaikka metafora käsiin saamisesta on tärkeä tunnusmerkki, johdannainen sanasta *manipula*, niin se ei suinkaan ole psykologisen manipulaation ainoa tunnusmerkki. Ensinnäkin, manipulaatiolle on tyypillinen taitavuus, sujuvuus ja käytännön taito. Huolimattomasti kokoon keitetty vaikuttaminen ei sovi siihen intuitiiviseen mielteeseen manipulaatiosta. Toiseksi, manipulaatio edellyttää illuusion luomista. Ei ole järkeä nimittää jotakin tekoa manipulaatioksi, jos se tehdään avoimesti. Sellainen taikuri on huono, joka ei osaa luoda silmäkääntötemppeun vaadittavaa illuusiota ja jonka kaikki temput ovat näkyvissä. Ja huono on myös sellainen nukketaitelija, joka ei saa yleisöään unohtamaan, että esityksessä näyttelevät vain marionettinuket. Siksi manipulaatio edellyttää metaforisessa mielessä sekä illuusiota sen kohteen riippumattomuudesta ulkopuoliselle vaikutukselle että illuusiota kohteen päätöksien ja tekojen itsenäisyydestä.

Dotsenkon mukaan psykologisen manipulaation täydellinen metafora täyttää kolme tärkeintä tunnusmerkkiä:

- idea ”saada käsiinsä”,
- illuusio manipulaation kohteen päätöksien ja toiminnan itsenäisyydestä,

- manipuloijan taitava vaikutuskeinojen käyttäminen.

Yhteenvedona voimme todeta, että oleminen maailmassa, sen ruumiillisuus ja kommunikatiivisuus ovat ihmisen olemiselle fenomenologiset perusedellytykset myös kurin, väkivallan ja sodan alueella. Nämä perusilmiöt luovat myös moraalien ja lain mahdollisuuden tai mahdottomuuden kun puhumme sotataidosta.

Koneruumiit taistelevat

Elämismaailman ja manipulaation lisäksi kolmas keskeinen ehto sotilaana olemisen muutokseen on ruumiillisuuden muutos.

Parikan mukaan 1800-luvulla fysiologisen tutkimuksen myötä ruumiista ja siten myös aivoista tuli uudella tavalla vallan ja totuuden tapahtumisen paikka. Ruumis oli kuin vieras maanosa, jonka tutkimiseen käytettiin uudenlaisia käsitteitä, teorioita ja koneita. Ihmisen ja koneen välinen vuorovaikutus nousi vahvasti esille.

Modernin projektiin kuului ihmisen määrittelyminen, mikä samalla tuotti myös sen määritelmän, mikä ei ole ihmistä. Koneet, hirviöt ja epäinhimillisuus astuivat kuvaan määrittelemään ihmisyyttä. Voimakkaimmin koneen ja ihmisen vuorovaikutus näkyy populaari- ja viihdekulttuurissa, joka on hyödyntänyt mm. musiikin ja elokuvan alueella ihmisyyden ja epäihmisyyden tematiikkaa.

Kuten tiedetään, ihmisen rinnastaminen koneeseen alkaa 1600-luvulla. La Mettrie esitti Ihmiskone-teoksessaan vuonna 1747, että ihminen koostuu pohjimmiltaan samasta aineksestä kuin muukin luonto. 1900-luvulla syntyi käsite robotti, kun tsekkiläinen kirjailija Karel Capek (1890-1938) kuvasi näytelmässään ihmislajin syrjäytymistä robotin tieltä (Parikka, 32-33). Robotti-sana tarkoittaa pakonomaista työntekoa ja tahdotonta elämää. 1960-luvulla avaruustutkijat alkoivat puhua ”kyborgista”, joka merkitsi teknologisesti paranneltua ihmistä. Kyborgin ideana oli kiistää ihmisen materiaalsen ruumiin merkitys ja pyrkiä ruumiittomaan liikkeeseen, jossa sielu ja mieli voisi vaeltaa avaruudessa ilman ruumiin taakkaa. Puhdas kokemus ja ruumiista vapaa ajattelu ovat olleet 1600-luvusta alkaen länsimaisuuden ihanne. Lihaan ei voi luottaa, koska se edustaa petosta sairauksien, haavoittumisen ja kuoleman muodossa. Erityisesti sotilastutkimus on ottanut

ajatuksen kyborgista vakavissaan, ja sillä on ollut merkittävät seuraukset 1900-luvun sotataidon kehityssuuntiin.

Koneajattelun näkökulmasta ihminen on projekti, jota on koko ajan rakennettava. Kyse on kuin jälki-ihmisestä, joka on ottanut esi-isiltään parhaimmat ominaisuudet ja yhdistänyt ne uudennlaiseksi koosteeksi, uudennlaiseksi kyborgiksi.

Kyberajattelu ei ole niinkään kiinnostunut ihmisen erilaisista kokemustavoista kuin erilaisten osien yhdistämisestä ja kytkemismahdollisuuksista ihmiseen. Ristiriitaisuus, selkiintymättömyys ja epämääräisyys kuvaavat ihmistä, johon sekoittuu jotakin vieraita elementtejä. Ihmisen ruumiin kyvyt suhteessa teknologiaan laitetaan koetukselle. Parikan mukaan tarkoituksena ei ole luoda vain ideaali-ihmistä, vaan myös sen irvikuvia. Lääketiede ja sotilasteknologia ovatkin muuttaneet ruumistamme niin dramaattisesti, etteivät perinteiset yhteiskunnalliset ja poliittiset käsitteet ole enää paikkansapitäviä. Parikka vitsaileekin, että perinteiseen dialektiikkaan teesi-antiseesi-synteesi on lisättävä ”proteesi”.

Deleuzen ja Guattarin ”Anti-Oidipus” kuvaa klassisella tavalla, kuinka kaikki koostuu koneista. Perinteinen metafysiikka, joka on jakanut maailman vähintään kahteen osaan (esim. aistit ja järki; idea ja kopio; järki ja materia; ihminen ja luonto jne.), kadottaa mielekkyytensä ”konemaailmassa”. Koneet tuottavat loputtomasti uusia jakoja eli tuotanto tuottaa tuotantoa.

Parikan mukaan fenomenologisessa diskurssissa ruumis on nähty luonnollisena kehona. Esimerkiksi Paul Virilion keskeisistä huolenaiheista on ruumiimme pinnalle laskeutunut teknologia, joka tunkeilee orgaanisuuteemme ja havaintomaailmaamme (Parikka, 89). Virilion näkemykset ajan ja tilan katoamisesta nojaavat paljolti juuri sotilasteknologian esimerkkeihin. Parikan mukaan esimerkiksi Deleuzen ruumiskäsitys pyrkii ylittämään fenomenologian tai Virilion ruumiskäsityksen luonnollisuuden kaipuun. Deleuzella koneet ja ihmisruumiit eivät ole hierarkioidussa suhteessa toisiinsa, vaan pyrkivät loputtomasti sekoittumaan ja sekaantumään toisiinsa. (Parikka, 90-91)

Saksalainen mediahistorioitsija Friedrich Kittler puhuu ”niin sanotusta ihmisestä” (der sogenannten Mensch), jonka mukaan ihmisyydessä ajattelu, toiminta, liike ja havainto muodostuvat vasta tietyn mediateknologian

mukaisesti eikä niin, että teknologiat ottaisivat kohteeksi jonkin ihmisen ”synnynnäisen” ominaisuuden. Deleuzen ajatus siitä, että ihminen on kytkentöjen mahdollisuus ja että kokeilemalla voidaan laajentaa kokemustamme, kuulostaa koneiden ja teknologian aikakaudella uskottavalta. Keith Ansell Pearson puhuu ihmisestä tartunnan tai kytkennän paikkana. Informaation eli tiedon siirtämisen ja kontrollin käsitteiden välinen yhteys on juuri kyborg-ajattelussa omimmillaan.

Ihmisistä tuli siis suurten tehtaiden ja koneiden tarkkailijoita ja komponentteja koneelliseen systeemiin. Ihmisen tuli pysyä tarkkaavaisena ja sopeutua koneen rytmiin. Kulttuurimme ei enää koostu vain ihmisten välisistä sosiaalisista ja merkityksellisistä suhteista, vaan entistä laajemmassa määrin koneista, keinotekoisuudesta ja muista ”epäinhimillisistä” asioista. Teknologiat säätelevät ajatuksiamme kiihdyttämällä aistejamme ja havaintojamme.

Esimerkiksi sota määrittelee uudella tavalla sodassa vammautuneille ihmisille ”proteesien” varassa elämisen. Toisen maailmansodan jälkeen valtiot organisoivat valtavan sosiaalisen järjestelmän, esimerkiksi Suomessa hyvinvointivaltion, jonka avulla ex-sotilaat ja sodan kokeneet pyrittiin integroimaan takaisin arkipäivän elämään ja ennen kaikkea tuotantomaailman palvelukseen. Tässä hyvinvointioperaatiossa ajatuksena on, että ihminen koostuu osista, jotka ovat korjattavissa ja korvattavissa. Kommunikaatioon ja erityisesti informaatiokulttuuriin sisältyy aina valta-asetelma, joka usein jää hermeneuttiselta kannalta huomioimatta. Bruno Latourin ajattelun mukaan ihmisten väliset kommunikaatioverkostot kokoavat yhteen aina niin inhimillisiä kuin epäinhimillisiä asioita. Kommunikaatioon liittyy aina käskeminen ja järjestykseen saattaminen. Siksi manipulaatio ja kontrollin tutkimus onkin mitä merkityksellisintä juuri informaatiokulttuurin ymmärtämisen kannalta.

Kivi, piikkilanka ja valvontakamera

Filosofi Oliver Razag kuvaa väkivallan ja kurin muutosta osuvasti piikkilanka-metaforallaan. Razagin mukaan piikkilankaa on käytetty yli sata vuotta, ja sitä käytetään edelleen laajalti. Se on käytössä oikeastaan miltei kaikkialla, maaseudulla peltojen ja laitumien ympärillä ja kaupungissa tehtaiden, kasarmien ja huolestuneiden asukkaiden kotien kivimuurien tai verkkoaitojen päällä. Sitä käytetään niin ikään valtiollisilla rajoilla ja

taistelukentillä, ja sen avulla voidaan vartioida ihmisiä, jotka on määrä joko pitää hengissä, palauttaa omaan maahan tai surmata”. (Razag, 9)

Mikä piikkilangassa on ihmeellistä, on se, että se on säilynyt lähes muuttumattomana kaikesta teknologisesta kehityksestä huolimatta. Se on vastannut hyvin sille uskottua tehtävää: tilan rajaamista ja jaon tekoa maakamaraan. Piikkilanka yhtenä parhaimmista vallankäytön välineistä käyttää itse hyvin vähän aineellista ja symbolista energiaa tuottaakseen laajaa valvontaa ja herruutta koskevaa vaikutusta. Tehokkuus saavutetaan yksinkertaisilla ja pelkistetyillä tarvikkeilla, koska juuri yksinkertaisuus ja taloudellisuus tekevät vallankäytön välineestä kaikkiin tilanteisiin soveltuvaa ja sopeutuvaa. Piikkilanka peri aikoinaan vallan symbolin kiveä, joka syrjäytyi liian massiivisena ja silmiinpistävän raskaana merkityskokonaisuutena. Nyt erilaiset teknologiset tunnistimet, implantit ja kyborg-ratkaisut haastavat piikkilangan vahvan vallankäytöllisen aseman. Aineettomat rajat ovat tulevaisuutta tai oikeastaan jo tässä ja nyt.

Ensimmäisessä maailmansodassa piikkilangan taktinen menestys perustui juuri sen keveyteen ja kykyyn selviytyä epäsuoran tulen vaikutuksesta. Lisäksi se oli edullista ja pysäytti erittäin hyvin vihollisen liikkeen. (Razag, 33). Erona kiinteälle vankilalle, piikkilangan avulla ei ole pyritty parantamaan tai pedagoimaan ihmistä kuten vankilan muurien sisällä, vaan ainoastaan osoittamaan raja, mikä eristää eristetyt vapaista ihmisistä, kuten kuoleman- ja keskitysleireissä. (Razag, 69) Piikkilanka ei niinkään erottele tilassa kuin ajassa. Se luo ajatuksen tilapäisyydestä (keskitysleiri, pakolaisleiri jne.) Piikkilanka on välitilan väline siirryttäessä näkyvästä rajasta (esim. kivi) näkymättömään (esim. optinen tunnistin). Piikkilanka estää hienovaraisemmin kuin kivi mutta karkeammin kuin sähköiset tunnistet rajattua ja eristettyä tunnistamasta vallankäytön ja herruuden kohteen. Vallan virtualisoituminen ei merkitse sitä, että herruus olisi muuttumassa vähemmän todelliseksi. Virtuaalisena valta ja herruus ovat niiden kohteilta yhä enemmän ulottumattomissa. Kun aikaisemmin auktoriteetti oli fyysisesti paikannettavissa kuninkaaseen, linnaan tai symboleihin ja herruuden alla elävät kykenivät löytämään itselleen piilopaikkoja, on tilanne nyt päinvastoin. Auktoriteetti on nyt piilossa, näkymätön ja herruuden alla elävät näkyvissä vallan näyttämöllä törmäten odottamattomissa paikoissa sähköisiin muureihin.

Soturin elämämaailmasta sotilasasiantuntijan konemaailmaan

Väkivallan osalta länsimainen kulttuuri on siirtynyt hiljalleen soturikeskeisestä kulttuurista välineelliseen kulttuuriin sodankäynnissä. Kuten Nietzsche on todennut, todelliselle soturille väkivalta oli olemassaolollista. Todellinen soturi oli moraalinen agentti, jossa sotiminen ja väkivaltainen käytös eivät olleet tulosta niinkään siitä, mitä nuo soturit tekivät ja saivat aikaan, vaan siitä, mitä he olivat. Esimerkiksi samurai-kulttuurissa kuolema taistelun tavoitteena oli elämisen merkitys. Väkivallan avulla soturi kykeni tunnistamaan itsensä ja luomaan itseytensä. Väkivalta ei siis ollut väline ja välineeseen sidottua. Sillä oli yhteisöllinen ja kulttuurinen arvo, ihmiseksi tulemisen merkitys.

Toki länsimainen kulttuuri on sisältänyt soturikulttuurin, kuten mm. Homeros Iliaksessa on esittänyt. Mutta yhä enemmän viimeisen 300 vuoden aikana olemme hukanneet väkivallan ja sodankäynnin olemassaolollisen, runollisen ja traagisen ulottuvuuden. Tilalle ovat tulleet teknologinen, välineellinen, taloudellinen ja oikeudellinen väkivalta ja sodankäynti. Irakin sota lienee tästä jo klassinen esimerkki, historiattomuudesta huolimatta, tai juuri siksi.

Mitä Heidegger on todennut ”olemisen unohtamisesta” sopii myös väkivallan fenomenologiaan ja soturin elämämaailman hermeneutiikkaan. Aika ja oleminen länsimaisessa nykykulttuurissamme ovat ratkaisevalla tavalla muuttaneet myös soturien ja sodankäynnin ilmiöitä. Myös sodankäynnin ja väkivallan kohdalla kiinnostavaa ovat vain ne ilmiöt, joita ”das Man” voi tässä ja nyt käsitellä. Siksi mediasta on tullut sodan keskeinen fenomeeni erityisesti länsimaiselle ihmiselle. Sen kautta kytkeydymme sotaan ja miellämme sotaa osaksi omaa arkeamme.

Kysymykset syyskuun 11. tapahtumien olemassaolollisesta mielekkyydestä, mm. miksi ihmiset vihaavat amerikkalaisia niin paljon, ovat hautautuneet sen tirkistelyn alle, löytyykö Afganistanin ja Irakin sodankäynnin syitä, joukkotuhoaseita, lopultakaan. Ahdistavat kysymykset käännetään takaisin tv-ruutua kohtaan eikä mediaa kuluttava länsimainen ”das Man” halua nähdä omaa kuvaansa tv-ruudusta.

Yhdysvalloissa ei viranomaisilla eikä tavallisilla kansalaisilla ole käsitystä siitä, kuinka monta afganistanilaista tai aikaisemmin vietnamilaista on kuollut Yhdysvaltojen sotilasoperaatioissa. Sen sijaan omien sotilaiden tappiot ovat erittäin hyvin tiedossa.

Myös fyysisen ja henkisen kivun välttäminen biologia-keskeissä maailmankuvassamme on luomassa sodankäynnin elämismaailmaa yhä enemmän kohti humanitaarisia operaatioita soturikulttuurin kustannuksella. Länsimaisen sotilaan pitää yhä enemmän muistuttaa avustustyöntekijää. Soturien rooli on tulla enemmänkin kriminalisoiduksi terroristiksi. Suurin osa käynnissä olevista sodista tapahtuu vailla sotilaskoulutusta olevien soturiheimojen ja klaanien välillä, joissa ero lasten, naisten ja miesten käyttämisestä väkivaltaan on kadonnut.

Mitä enemmän tulivoima taistelutilassa kasvaa, sitä persoonattomampaa ja välineellistä sodankäynnistä tulee. Mitä riippumattomimpia yksittäiset sotilaat ovat teknologisista asejärjestelmistä, sitä intersubjektiivisempää väkivalta on. Länsimainen väkivallan oikeutus lähtee kuitenkin siitä, että omia länsimaisia ammattisotilaita suojellaan ”kasvoista kasvoihin” kontaktista vihollisen tai vastustajan kanssa teknologialla. Myös ns. ”nollatoleranssi” on tehnyt itse väkivallan aktista epäpersoonallista.

Sotaa ja sodankäyntiä pyritään humanisoimaan mitä suurimmassa määrin. Koska sota tai taistelu ei enää määrittele ja merkityksellistä itse sotilasta, länsimaiset asevoimat eivät kykene tappamaan vastustajiaan ja säilyttämään itsekunnioitustaan. Yhdysvaltalainen sotapoliisi, Lynndie England, Abu Ghraib - vankilan kautta Irakin sodan symboliksi kohonnut nainen, on esimerkki humanismivaatimusten varjopuolesta: sadomasokistisesta ilottelusta vankien kustannuksella. Rouva England muistuttaa myös sukupuolettomuudesta maastopuku-valokuvissaan.

Koska länsimainen kulttuuri biologisuutta korostavan elämäntapansa kautta näkee kuoleman haaskaukseksi, samalla kielletään vapaa elämä ja itseksi tuleminen. Teknologian avulla alkaen yksittäisen ihmisen arjesta aina valtioiden välisiin tapahtumiin kontrolloidaan itseä ja toisia 24-tuntia vuorokaudessa. Olemisen ja ”ei-olemisen” erottaminen on johtanut siihen, että myöskään sellaiset fenomeenit kuin sairaus tai väkivalta eivät voi tarjota itseksi tulemisen mahdollisuutta.

Ajatus humanismista pitää sisällään ajatuksen pahan, väkivallan ja kuoleman sulkeistamisesta. Teknologiasta huolimatta, tai juuri siksi, me emme näe autenttista vaan viihteellistä tai sensaatiomaista väkivaltaa tai kuolemaa esimerkiksi televisiossa. Väkiältä on kavennettu koskemaan rikollisuutta. Länsimaisesta ihmisestä on tullut humanisti kieltämällä ihmisyyttä muilta. Esimerkiksi islamilaistaistelijat eivät ole osa länsimaista diskurssia siinä merkityksessä kuin voitiin ajatella vallankumouksellisten voimien olleen 1900-luvun alkupuoliskolla. He eivät ole länsimaisen elämistävän kritiikki. Heidät on määritelty barbaareiksi tai pahoiksi länsimaisen intellektualismin ulkopuolelle. Heillä ei ole sotilaan oikeuksia, kuten Guantanamo osoittaa. Siksi taistelu heitä vastaan ei ole sotaa klassisessa mielessä vaan post-holokaustia.

Noam Chomskyn mukaan mediaihmiset kuvittelevat olevansa pienen ihmisen asialla ja rajaavat monet kysymykset pois väkivallan uutisoinneista. Länsimaissa lähdetään siitä, että ei ole väliä mitä vieraille ihmisille tehdään. Sama koskee myös intellektuaaleja. Afganistanin pommittaminen saa mm. yhdysvaltojen intellektuaalien keskuudessa kannatusta, mutta tuskin Washingtonin pommittaminen, jos Yhdysvallat on sodassa.

Syyskuun 11. muutti sodankäynnin ja soturin elämismaailman lopullisesti. Ero sodan ja rikoksen välillä poistettiin. Myös sota paikallisena ja paikattomana sulautui yhdeksi. Kuten tiedämme, olemassaololliset kysymykset ovat aina vahvasti sidottuja paikkaan ja paikallisuuteen.

Paljolti teknologian ansiosta sotilaat eivät enää näe toisiaan taistelussa kasvotusten. Yhteinen kokemusmaailma ja taistelun tuoma merkitys on kadonnut. Samalla katoavat myös sodankäymisen säännöt. Esimerkiksi Nürnbergissä laadittuja sodan oikeussääntöjä ja määriteltyjä sotarikoksia ei voida pitää soturipohjaisina, koska ne määrittelevät saksalaiset sotarikollisiksi, mutta eivät rikoksiksi liittoutuneiden Saksan kaupunkeihin kohdistamia pommituksia. YK:n peruskirjan 51. artikla tai Nürnbergissä laaditut nykyisen sodan oikeuden säännöt eivät enää vastaa oikeustajuaamme. Länsimaiset sotilaat ovat syrjäytyneet paikaltaan, kiitos heidän omien asejärjestelmiensä. Kun sotateureista tulee tietokoneiden operaattoreita ja tilannekuvan näyttöpäätteiden valvojia, eivät sellaiset asiat kuin emootiot, pelko, rohkeus, sitkeys tai kärsivällisyys kuulu enää taisteluun. Sotiminen muistuttaa enemmänkin taloudenhoitoa tai sarjaa rutiinisuorituksia. Taistelutilassa tavalliset sotilaat identifioituvat näyttöpäätteisiinsä. Strategisella tasolla pitkälti

median globalisaation ja keskittymisen vuoksi sotilaskomentajista on tullut julkisuuden henkilöitä ja poliittisia vaikuttajia. Yhdysvaltojen puolustusministeri Donald Rumsfeld kulkee aina USCENTCOM:n komentaja mukanaan. Sotilaan ”ammattillisuus” antaa poliitikolle uskottavuutta.

Teknologisoitunut sotilaan cyber-keho ei tunne kipua tai oikeasti kuole. Jos teknologiaan tai mekanismeihin tulee häiriöitä, sekä ”humanismi” että ”teknologia” voidaan uudelleen käynnistää näppäilemällä ”control-alt-del”. Tavallisille sodan mediakuluttajille tv ja internet takaavat ahdistuksesta vapaata turvallisuutta. Koska emme ole todellisessa vaarassa katsoessamme väkivaltaa, emme myöskään ahdistu eksistentiaalisesti. Koneenkäyttäjinä meillä ei ole olemassa olemisen riskiä. Elämismaailmamme on riskistä vajaa virtualisoidessamme väkivallan. Juuri tämän johdosta virtuaalisuus on niin tuhoisaa: se muuttuu todelliseksi ja kun todellisuus ei enää kiinnosta, voimme sulkea vastaanottimemme. Näin esimerkiksi Afrikassa jatkuvasti käytäviä sotia ei ”ole olemassa”, mutta kivien heittäminen länsirannalla on jatkuva uutinen suomalaistelevioissa.

Digitaalinen todellisuutemme vaatii ehdotonta sitoutumista. Kaikilla pitää olla samanlaiset näytöt, ohjelmistot, koodikielet ja merkityshorisontit. Siksi sodankäynnin länsimainen kieli on sotilasenglanti. Informaatioteknologia tasamittaa sodankäynnin, kuten kaikki muutkin kulttuurin ominaisuudet. Kaikkien tulee noudattaa samoja ohjeita ja käytäntöjä. Yksilöille ja kulttuuriaspekteille ei ole tilaa.

Välineeksi tarkoitettu asia ei koskaan voi olla moraalinen toimija. Siksi instrumentalisoitunut sodankäynti ei enää kerro meille tarinaa siitä, miksi tyranni pitäisi kukistaa ja vapaus palauttaa. Irakissa pommitukset jatkuvat ja sota terrorismia vastaan ei näytä loppuvan. Länsimaiset koalition sotilaat ovat taloudellisten tuotteiden, asejärjestelmiensä ja humanitaaristen tuotteidensa käyttäjiä ja kuluttajia. He hoitelevat tehtäviään. Amerikkalaiset sotilasjohtajat tulevat korkeasti koulutettuina eri maailmasta kuin heidän köyhiltä alueilta värvätyt sotilaansa. Yhdessä siviiliyritysten logistiikan tuottamien asejärjestelmien kanssa johtajat, sotilaat ja aseet tapaavat ensi kerran taistelutilassa. Ei ole yhdessä olemista, yhdessä kasvamista, yhdessä kokemista. Kyse on sotakoneesta, jonka CNN-virittää kotikatsomoihin eläväksi kertomukseksi.

Yhdysvaltain asevoimissa on menossa transformaatio. Muutosta pyritään tekemään, ei vain muodollisella organisoitumistasolla, vaan ajattelun ja kulttuurin tasolla. Yhdysvalloissa on huomattu, että sotaa ei enää voi käydä ”nollatoleranssilla”. Äärijärjestöjen itsemurhaiskijöiden moraaliset lähtökohdat ja kyky uhrata itsensä menee teknologisen suojauksen lävitse. Parhaatkaan tietokoneet ja suojaussensorit eivät estä itsemurhaiskijöitä saamasta aikaan tuhoja, koska teknologia ei heitä estä.

Kirjallisuus

Chomsky, Noam (2003) *Valta ja terrori*. Suomentanut Sami Heimo. Sammakko.

Coker, Cristopher (2002) *Waging War Without Warriors? The Changing Culture of Military Conflict*. IISS Studies in International Security. Rienner Publishers, London.

Dotsenko, E. L. (2003) *Manipulaation psykologia: ilmiöt, mekanismit ja puolustautuminen*. Rets, Pietari. (Käsikirjoitusluonnoksen suomentanut Katri Kaitajärvi).

Kittler, Friedrich (2004a) ”Phänomenologie versus Medienwissenschaft” (luettu 27.7.2004) <http://www.hydra.umn.edu/kittler/istambul.html>.

- (2004b) ”The History of Communication Media” (Luettu 28.7.2004) <http://www.hydra.umn.edu/kittler/comms.html>.

Parikka, Jussi (2004) *Koneoppi. Ihmisen, teknologian ja median kytkennät*. Turun yliopisto. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja I.

Patocka, Jan (1990) *Die natürliche Welt als philosophisches Problem. Phänomenologische Schriften I*. Übersetzt von Eliska und Ralph Melville. Klett-Cotta, Stuttgart.

Razag, Oliver (2003) *Piikkilangan poliittinen historia. Preeria, taisteluhauta, keskitysleiri*. Suomentanut Vesa Suominen. Tampere, Vastapaino.

Tarasti, Eero (2004) *Arvot ja merkit. Johdatus eksistentiaalisemiittikkaan*. Gaudeamus, Helsinki.

Zucchini, David (2004) *Thunder Run - The armored strike to capture Baghdad*. Atlantic Monthly Press.